

UDK: 316.75(575.1)

Davlatjon MAMATKULOV,

DSc, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: mamatqulovdavlatjon@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5384-8078

Professor, pedagogika fanlari doktori J.Qurbonov taqrizi asosida

IDEOLOGICAL TRANSFORMATION AND CULTURAL IDENTITY: HISTORICAL CONTINUITY AND SOCIAL CHANGE IN CONTEMPORARY UZBEKISTAN

Annotation

The article examines ideological transformation and cultural identity in contemporary Uzbekistan as interconnected processes of historical continuity and social renewal. Conceptual analysis, historical-comparative interpretation, periodization and theoretical synthesis are used to show that ideological change is not a mechanical replacement of doctrines. It involves the selective preservation, reinterpretation and institutional consolidation of historical memory, values, language and social meanings. The post-independence period is differentiated into 1991-2017 and the period after 2017. A three-stage model - continuity, semantic reconstruction and institutional consolidation - is proposed to explain how cultural identity can remain historically grounded while adapting to modernization and sustainable development.

Key words: Ideological transformation, cultural identity, historical continuity, social change, national values, New Uzbekistan, language, sustainable development.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ И СОЦИАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье идеологическая трансформация и культурная идентичность современного Узбекистана рассматриваются как взаимосвязанные процессы исторической преемственности и социального обновления. На основе концептуального анализа, историко-сравнительного подхода, периодизации и теоретического синтеза показано, что идеологическое изменение не сводится к механической замене доктрин. Оно включает избирательное сохранение, переосмысление и институциональное закрепление исторической памяти, ценностей, языка и общественных смыслов. Период независимости дифференцируется на этапы 1991-2017 годов и после 2017 года. Предлагается трехзвенная модель «преемственность - смысловая реконструкция - институциональное закрепление», раскрывающая сочетание культурной устойчивости, модернизации и устойчивого развития.

Ключевые слова: Идеологическая трансформация, культурная идентичность, историческая преемственность, социальные изменения, национальные ценности, Новый Узбекистан, язык, устойчивое развитие.

MAFKURAVIY TRANSFORMATSIYA VA MADANIY IDENTIKLIK: ZAMONAVIY O'ZBEKISTONDA TARIXIY VORISIYLIK VA IJTIMOIIY O'ZGARISHLAR

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy O'zbekistonda mafkuraviy transformatsiya va madaniy identiklik tarixiy vorisiylik hamda ijtimoiy yangilanishning o'zaro bog'liq jarayonlari sifatida tahlil qilinadi. Konseptual tahlil, tarixiy-qiyoсий yondashuv, davrlashtirish va nazariy sintez orqali mafkuraviy o'zgarish g'oyaviy tizimlarning oddiy almashinuvi emasligi asoslanadi. U tarixiy xotira, qadriyat, til va ijtimoiy ma'nolarning tanlab saqlanishi, qayta talqin qilinishi va institutlarda mustahkamlanishi orqali yuz beradi. Mustaqillik davri 1991-2017-yillar va 2017-yildan keyingi bosqichlarga ajratiladi. Tadqiqot natijasida «vorisiylik - ma'naviy rekonstruksiya - institutsional mustahkamlanish» modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Mafkuraviy transformatsiya, madaniy identiklik, tarixiy vorisiylik, ijtimoiy o'zgarishlar, milliy qadriyatlar, Yangi O'zbekiston, til, barqaror taraqqiyot.

Kirish. Globalashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida jamiyat taraqqiyotini faqat iqtisodiy yoki texnologik yangilanish bilan izohlash yetarli emas. Ijtimoiy o'zgarishlarning barqarorligi tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va madaniy identiklikning yangi sharoit bilan qanchalik uyg'unlasha olishiga ham bog'liq. O'zbekiston tajribasida turli g'oyaviy-siyosiy bosqichlar almashgan bo'lsa-da, til, urf-odat, xotira va ijtimoiy institutlar orqali muayyan madaniy davomiylik saqlangan.

Mafkuraviy transformatsiyani faqat hukmron g'oyalarning almashinuvi deb tushunish mazkur jarayonning ijtimoiy murakkabligini kamaytiradi. Mafkura g'oyalar tizimi bilan birga, ularni uzatadigan institutlar, kommunikativ amaliyotlar va ta'sir mexanizmlarini ham qamrab oladi [2]. Shu bois transformatsiya uzilish va davomiylikning birgalikdagi harakati bo'lib, ayrim ma'nolar yo'qoladi, ayrimlari esa yangi mazmun va funksiyada qayta tiklanadi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyotiga doir qarashlarda inson qadri, adolat, ilm-fan, ma'rifat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi hamda Uchinchi Renessans g'oyasi muhim o'rin egallaydi [1]. Bu yo'nalishlar mafkuraviy yangilanishni shioriy emas, balki ijtimoiy munosabatlar va institutlarning mazmuniy o'zgarishi bilan bog'liq jarayon sifatida o'rganishni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy O'zbekistonda mafkuraviy transformatsiya va madaniy identiklik o'rtasidagi bog'liqlikni tarixiy vorisiylik hamda ijtimoiy o'zgarishlar birligi asosida ochib berish va ushbu munosabatning ichki mexanizmini izohlovchi konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat. Ilmiy yangilik madaniy identiklikning saqlanishini statik holat emas, balki tarixiy mazmunning qayta ma'nolanishi va institutsional barqarorlashuvi sifatida talqin etilishida namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. M. Friden mafkurani siyosiy tushunchalar o'rtasidagi ma'no va ustuvorliklarni tartibga soluvchi konseptual tuzilma sifatida talqin qiladi [3]. Bunday

yondashuv mafkurani shiorlar yig'indisi emas, balki jamiyatda ma'no ishlab chiqaruvchi tizim sifatida ko'rishga imkon beradi.

Madaniy identiklik nazariyalarida ham tarixiy shakllanish va qayta qurilish g'oyasi ustuvor. S. Xoll identiklikni vaqt davomida qayta shakllanadigan jarayon sifatida izohlaydi [4]; B. Anderson milliy birlikni umumiy tasavvur va ramzlar bilan bog'laydi [5]; A. Smit esa tarixiy xotira va madaniy resurslarni milliy o'zlik davomiyligining tayanchi deb ko'rsatadi [6].

M. Kastels tarmoq jamiyatida axborot oqimlari va kommunikativ aloqalar identiklikka kuchli ta'sir ko'rsatishini asoslaydi [7]. R. Ingthart va K. Velzel modernizatsiyani qadriyatlar tizimidagi siljishlar bilan bog'laydi [10]. Bu qarashlar zamonaviy o'zgarishlarni institutlar bilan bir qatorda qadriyat va identiklik dinamikasi orqali ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston mafkuraviy jarayonlariga oid tadqiqotlarda g'oya va mafkuraning tarkibi, mustaqillik davridagi ziddiyatlar hamda Yangi O'zbekistonning g'oyaviy tayanchlari tizimlashtirilgan [2]. Biroq ularni madaniy identiklik, tarixiy vorisiylik va modernizatsiya o'rtasidagi yagona mexanizm doirasida izohlash alohida nazariy vazifa bo'lib qolmoqda. Mazkur maqola shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot sifat metodologiyasi asosida olib borildi. Konseptual tahlil asosiy kategoriyalar o'rtasidagi semantik aloqalarni aniqlashga, tarixiy-qiyosiy usul davomiylilik va uzilishlarni ajratishga, davrlashtirish esa mustaqillikdan keyingi jarayonning ichki bosqichlarini farqlashga xizmat qildi. Nazariy sintez alohida kuzatuvlarni yagona tushuntirish modeliga birlashtirish imkonini berdi.

Manbalar bazasi O'zbekiston mafkuraviy jarayonlariga oid tarixiy-nazariy tadqiqotlar [2], mafkura va identiklik bo'yicha xalqaro konsepsiyalar [3], Yangi O'zbekiston taraqqiyotining qadriyat yo'nalishlarini aks ettiruvchi manba [1] hamda xalqaro konseptual hujjatlardan [8] tashkil topdi. Normativ va strategik matnlar real natijaning tayyor dalili emas, balki jamiyatga taklif etilayotgan ma'no va ustuvorliklarning ifodasi sifatida talqin qilindi.

Tahlil natijasida uch bo'g'inli mexanizm ajratildi: tarixiy vorisiylik, ma'naviy rekonstruksiya va institutsional mustahkamlanish. Birinchi bo'g'in til, xotira va qadriyatlarining avlodlararo davomiyligini; ikkinchisi ularning yangi ehtiyojlarga muvofiq qayta talqin qilinishini; uchinchi esa mazkur ma'nolarning ta'lim, huquq, ilm-fan, boshqaruv va kommunikatsiyada barqarorlashuvini anglatadi.

Tahlil va natijalar. Tarixiy tahlil O'zbekistondagi madaniy identiklikni bir qatlamli va o'zgarmas hodisa sifatida talqin qilib bo'lmashligini ko'rsatadi. Diniy-falsafiy an'analar, davlatchilik tajribasi, mustamlaka va sovet davri ta'siri, shuningdek, mustaqillik davridagi o'zlikni qayta anglash jarayonlari ijtimoiy xotirada turli darajada saqlangan [2]. Institutsional tizimlar almashgan taqdirda ham til, oila, urf-odat va ramzlar madaniy davomiylilik vositasi bo'lib qolgan.

1991-yilda davlat mustaqilligining tiklanishi mafkuraviy makonda yangi ma'no markazlarini shakllantirdi. Bu davr milliy g'oyaning qayta faollashuvi va takomillashuvi bilan tavsiflanadi [2]. Tarixiy meros, davlat ramzlari, milliy bayramlar, diniy-madaniy qadriyatlar va o'zbek tilining maqomi yangicha talqin qilindi. Biroq transformatsiya avvalgi tajribani to'liq inkor etish emas, balki uning ayrim institutsional va madaniy elementlarini yangi sharoitga moslashtirish orqali kechdi.

1991-2017-yillarda milliy davlatchilik va tarixiy xotiraning ramziy hamda institutsional asoslarini mustahkamlash yetakchi yo'nalishga aylandi. Milliy tarixni qayta anglash, ona tilining mavqei kuchaytirish va ma'naviy merosni yangi ijtimoiy

kontekstda talqin qilish ushbu bosqichning muhim xususiyatlaridir. Shu bilan birga, bozor munosabatlari va global axborot oqimlari identiklikni yangi tashqi ta'sirlar bilan yuzlashtirdi.

2017-yildan keyingi bosqich ochiqlik, jamoatchilik bilan muloqot, inson manfaatlariga yo'naltirilgan boshqaruv va islohotlarning amaliy samaradorligiga ko'proq urg'u berilishi bilan ajraladi. «Yangi O'zbekiston» tushunchasi tarixiy davomiylilik va kelajakka yo'nalgan yangilanishni bir semantik maydonda birlashtiradi [1]. Shu ma'noda u milliy identiklikni modernizatsion maqsadlar bilan bog'lovchi konsept sifatida namoyon bo'ladi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyotining g'oyaviy mazmunini ilm-fan va Uchinchi Renessans, odamiylik va ijtimoiy davlat, qonuniylik va adolat, tadbirkorlik va kambag'allikni qisqartirish, xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'nalishlarida tizimlashtirish mumkin [2]. Ularning umumiy jihati milliy identiklikni faqat tarixiy xotira emas, balki kelajak taraqqiyotining ma'naviy resursi sifatida talqin qilishidir.

Ilm-fan va Uchinchi Renessans yo'nalishi tarixiy ilmiy merosni zamonaviy ta'lim va innovatsiya bilan bog'laydi. Odamiylik va ijtimoiy davlat g'oyasi esa tarixiy axloqiy qadriyatlarni inson qadr-qimmatini, ijtimoiy himoya va teng imkoniyatlarning zamonaviy institutlari bilan uyg'unlashtiradi. Har ikki holatda ham meros retrospektiv xotira doirasidan chiqib, rivojlanishga xizmat qiluvchi faol resursga aylanadi.

Adolat va qonuniylik uyg'unligi tarixiy qadriyatning institutsional qayta talqin qilinishiga misol bo'la oladi. Adolat axloqiy ideal sifatida tarixiy ildizga ega bo'lsa, zamonaviy davlatda u huquq ustuvorligi, tenglik, hisobdorlik va institutlarga ishonch orqali amaliy mazmun kasb etadi. Qadriyatning yashovchanligi, demak, uning zamonaviy ijtimoiy mexanizmlarda ifodalanish darajasiga bog'liq.

Iqtisodiy yangilanish ham qadriyatlar tizimiga ta'sir ko'rsatadi. Tadbirkorlik, xususiy tashabbus va farovonlikka intilishning ijtimoiy maqomi o'zgarishi mehnat, mas'uliyat va muvaffaqiyat haqidagi tasavvurlarni qayta shakllantiradi. Bunday sharoitda iqtisodiy erkinlikni ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirish modernizatsiyaning qadriyaviy shartiga aylanadi.

Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot identiklikni faqat tarixiy kelib chiqish bilan emas, kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat bilan ham bog'laydi. Ekologik mas'uliyat, axborot xavfsizligi va ijtimoiy birdamlik shu yondashuvning tarkibiy qismlaridir. BMTning 2030-yilgacha bo'lgan kun tartibi ham iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi [8]. Shu bois barqarorlik mafkuraviy yangilanishni baholash mezonini sifatida qaralishi mumkin.

Til madaniy identiklikning eng barqaror, shu bilan birga eng dinamik institutlaridan biridir. O'zbek tilining ilm-fan, siyosat, biznes va raqamli kommunikatsiyadagi funksional imkoniyatlarini kengaytirish uning zamonaviy identifikatsion salohiyatini mustahkamlaydi [2]. Til yangi bilim va kasbiy mazmun ishlab chiqarish vositasiga aylanganda tarixiy vorisiylik faol rivojlanish mexanizmiga aylanadi.

Raqamli kommunikatsiya identiklikni shakllantirish mexanizmlarini ham o'zgartirmoqda. Davlat va an'anaviy institutlar bilan bir qatorda ijtimoiy tarmoqlar, global platformalar va onlayn hamjamiyatlar ma'no ishlab chiqaruvchi faol subyektga aylandi [7]. Bunday ko'p markazli muhitda madaniy barqarorlikni ta'minlashning samarali vositasi tarixiy bilim, media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir.

Ushbu tahlillar mafkuraviy transformatsiya va madaniy identiklik munosabatini uch bo'g'inli, o'zaro shartlangan mexanizm sifatida ifodalash imkonini beradi.

1-jadval. Mafkuraviy transformatsiya va madaniy identiklikning uch bosqichli modeli*

Bosqich	Asosiy mazmun	Ijtimoiy mexanizm	Natija
Tarixiy vorisiylik	Til, xotira, qadriyat va ramzlarning davomiyligi	Oilal, ta'lim, madaniy meros	Madaniy legitimlik

Ma'naviy rekonstruksiya	Tarixiy mazmunning yangi ehtiyojlar asosida qayta talqini	Ilmiy diskurs, media, jamoat kommunikatsiyasi	An'ana va modernizatsiya uyg'unligi
Institutsional mustahkamlanish	Qayta talqin qilingan qadriyatlarning amaliy tizimlarda barqarorlashuvi	Huquq, ta'lim, ilm-fan, boshqaruv, raqamli muhit	Barqaror ijtimoiy o'zgarish

*Model tadqiqotning konseptual tahlili va monografik natijalarni qayta tizimlashtirish asosida tuzilgan [2].

Mafkuraviy transformatsiya va madaniy identiklikning uch bosqichli model bo'g'inlari bir-birini to'ldiradi. Vorisiylik qayta talqinsiz qolsa, qadriyatlar zamonaviy ehtiyojlardan uzilishi mumkin; qayta talqin tarixiy tayanchsiz kechsa, madaniy legitimlik zaiflashadi; institutsional mustahkamlanish esa dastlabki ikki bo'g'in bilan bog'lanmasa, rasmiyatchilikka aylanadi. Demak, barqaror mafkuraviy yangilanish tarixiy mazmun, zamonaviy ma'no va amaliy institutlarning muvofiqligini talab qiladi.

Natijalar madaniy identiklikning barqarorligini o'zgarish bilan tenglashtirib bo'lmashligini ko'rsatadi. Tarixiy yadro saqlangan holda yangi ilmiy, huquqiy, iqtisodiy va kommunikativ muhitga moslashish identiklikning yashovchanligini belgilaydi. Shu sababli milliy va umuminsoniy qadriyatlar munosabatini qarama-qarshilik emas, funksional uyg'unlik tamoyili asosida izohlash maqsadga muvofiq [9].

Xulosa va takliflar. Maqola orqali ochib berilayotgan tadqiqot zamonaviy O'zbekistonda mafkuraviy transformatsiya va madaniy identiklik tarixiy vorisiylik, ma'naviy rekonstruksiya va institutsional mustahkamlanishning bir butun jarayoni orqali bog'lanishini ko'rsatdi. Mustaqillik milliy davlatchilik, tarixiy xotira, til va qadriyatlarni yangi – mustaqillik sharoitiga qayta faollashtirgan bo'lsa, 2017-yildan keyingi islohotlar ularni inson qadri, adolat, ilm-fan, iqtisodiy tashabbus va barqaror taraqqiyot masalalarini kun tartibiga olib chiqdi.

Birinchi, mafkuraviy transformatsiyani eski tizim o'rniga yangisining kelishi tarzida soddalashtirish to'g'ri emas.

Uning mohiyati tarixiy ma'nolarning tanlab saqlanishi, zamonaviy ehtiyojlar asosida qayta qurilishi va institutlar orqali amaliy kuchga aylanishida namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, madaniy identiklikni saqlash uni o'zgarishlardan ajratishni emas, asosiy qadriyaviy yadroni yangi ijtimoiy va texnologik muhitda qayta ifodalashni talab qiladi. Ta'lim, ilm-fan, huquqiy madaniyat, iqtisodiyot va raqamli kommunikatsiya milliy qadriyatlarning zamonaviy funksional maydoniga aylanishi lozim.

Uchinchi, o'zbek tilining ilmiy, texnologik, siyosiy va biznes diskursidagi imkoniyatlarini kengaytirish tarixiy vorisiylikni kelajak bilan bog'lovchi strategik vazifadir.

To'rtinchidan, yoshlar bilan ishlashda bir yo'nalishli targ'ibotning o'zi yetarli emas. Tarixiy bilim, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, ochiq muloqot va mustaqil xulosa chiqarishga tayangan yondashuv ongli identiklikning barqaror shakllanishiga ko'proq xizmat qiladi.

Beshinchidan, taklif etilgan modelni keyingi tadqiqotlarda empirik tekshirish zarur. Turli yosh, hudud, til va ijtimoiy guruhlarda tarixiy xotira, milliy qadriyatlar, Yangi O'zbekiston konsepti va global madaniy ta'sirlarga munosabatni so'rov, intervyu, fokus-guruh hamda raqamli diskurs tahlili orqali o'rganish modelning izohlash imkoniyatlarini aniq baholashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Mamatkulov D.M. Mafkuraviy jarayonlar transformatsiyasi. Monografiya. – Toshkent: Lesson Press, 2023. – 224 b.
3. Freedman M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
4. Hall S. Who Needs "Identity"? // Hall S., du Gay P. (eds.). Questions of Cultural Identity. – London: Sage, 1996. – P. 1–17.
5. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised ed. – London: Verso, 2006.
6. Smith A.D. National Identity. – London: Penguin Books, 1991.
7. Castells M. The Power of Identity. 2nd ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
8. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.
9. UNESCO. Universal Declaration on Cultural Diversity. – Paris: UNESCO, 2001.
10. Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
11. Odilqoriyev H.T., Razzoqov D.H. Siyosatshunoslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
12. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi. I kitob. – Toshkent: Donishmand Ziyosi, 2021.
13. Mullins W.A. On the Concept of Ideology in Political Science // American Political Science Review. – 1972. – Vol. 66, No. 2. – P. 498–510.
14. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni. Yangi tahrir, 1995-yil 21-dekabr, 167-I-son.